હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ.

(ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થી માટે)

પ્રસિદ્ધ કરનાર

મથુરદાસ બેહેચરદાસ વિગેરે.

આવૃત્તિ ૨ જી. કોપી ૨૧૦૦.

અમદાવાદ,

આર્યોદય પ્રેસમાં છાપી.

સંવત ૧૯૪૫ સને ૧૮૮૯.

કીંમત ૧ આનો.

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ.

પ્રકરણ ૧ લું.

સામાન્ય વર્ણન.

હદ.

ઉત્તરે—હિમાલય પર્વત ને તેની પેલીમેર ટિબેટ, તથા કારાકોરમ પર્વત ને હિંદુકુશ પર્વતની પેલીમેર તાતાર. **પશ્ચિમે**-સુલેમાન પર્વતની પેલીમેર અફગાનિસ્તાન અને હાલા પર્વતની પેલીમેર બલૂચિસ્તાન તથા નૈરૂત્યમાં અરબી સમુદ્ર. **દક્ષિણે**—હિંદી મહાસાગર અને અગ્નિકોણમાં હિંદી મહાસાગર ને બંગાળી સમુદ્ર. **પૂર્વે**—બંગાળી ઉપસાગર, આરાકાનના ડુંગર ને બ્રહ્મદેશ છે.

વિસ્તાર—કાશ્મીરથી કન્યાકુમારિ સુધી ૧૯૦૦ મૈલ લંબાઈ, સિંધથી આસામ સુધી ૧૮૦૦ મૈલ પહોળાઇ છે, ને ૧૫૮૨૧૨૦ ચોરસ મૈલ ક્ષેત્રફળ છે.

વસ્તી—૨૫૫૦૦૦૦૦૦ (સાડીપચીશ કરોડ) માણસની છે.

સ્વભાવિક ભાગ—૧ હિંદુસ્તાન. ૨ દક્ષિણ. એ બેની વચ્ચે વિંધ્યાચળ પર્વત આવેલો છે.

હિંદુસ્તાનના છ સ્વભાવિક ભાગ.

૧ હિમાલયની તળેટીનો ઢળતો પ્રદેશ—એ હિમાલ-

યને શિવાલિકની વચ્ચે છે. તેમાં કાશ્મીર, નેપાળ, ભૂતાન, સિક્કિમ વગેરે દેશી રાજ્યો છે.

૨ **સિંધુનો પ્રદેશ**—તેમાં પંજાબ, તથા સિંધ દેશ છે. અને સિંધુનદી તથા તેને મળનારી પાંચ મોટી નદીઓ છે.

૩ **રેતીનું** રણ—એમાં જેસલમીર, મારવાડ, વિગેરે અરવલીની પશ્ચિમનાં રજપૂત સંસ્થાનો છે.

૪ **મધ્ય હિંદુસ્તાન** અને **રજપૂતસ્થાનનો ઊંચો પ્રદેશ**—એમાં માળવા, બુંદેલખંડ, ઉદેપૂર, અજમેર, જેપૂર, ભરતપૂર, ભોપાળ, રેવા, ઈંદુર, ગ્વાલિયર, વગેરે દેશી રાજ્યો આવેલાં છે.

૫ **ગંગાનો પ્રદેશ**—એમાં વાવ્યપ્રાંત, અયોધ્યા, ને બંગાળા છે.

૬ **બ્રહ્મપુત્રાનો પ્રદેશ**—એમાં આસામનો મુલક આવેલોછે.

દક્ષિણના ચાર સ્વભાવિક ભાગ.

૧ **નર્મદાનો પ્રદેશ**—એ વિંધ્યાચળ અને સાતપૂડાનીવચ્ચે છે.

૨ **શુદ્ધ દક્ષિણ**—એ સાતપૂડાની દક્ષિણે, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમઘાટ ને નીલગિરિની વચ્ચે છે.

૩ **પશ્ચિમકાંઠાનો નીચાણનો પ્રદેશ**—એ સંહ્યાદ્રિ પર્વતની પશ્ચિમનો ભાગ છે. તેમાં મલબાર ને કોકણપટી છે.

૪ **પૂર્વકાંઠાનો નીચાણનો પ્રદેશ**—એ પૂર્વઘાટ અને સમુદ્રની વચ્ચે છે. તેમાં ઉત્તરસરકાર, અને કોરો મંડળ કાંઠાનો પ્રદેશ છે.

દ્વીપો—સિંહલદ્વીપ (લંકા), લક્ષદ્વીપ, માલદ્વીપ, આંદામાન (કાળા પાણીએ મોકલવાની જગા છે.) નિકોબાર, રામેશ્વર, મુંબાઈ, સાષ્ટી, દીવ વિગેરે.

જ૨૨૨

પર્વતો—હિમાલય, શિવાલિક, વિંધ્યાચળ, સાતપૂડા, સંહ્યાદ્રિ (પશ્ચિમઘાટ), નીલગિરિ, પાલની, પૂર્વઘાટ, ખાસ્યા, કારાકોરમ, હિંદુકુશ, સુલેમાન, હાલા અરવલ્લી ને આબુ.

હિમાલયનાં શિખરો—એવરેસ્ટ (ગૌરીશંકર) ધવલગિરિ, કાંચીનગંગા, ચગલારી, જન્મોત્રી ને ગંગોત્રી.

નદીઓ.

અરબીસમુદ્રને મળનારી—સિંધુ ને ભાદર.

કચ્છના રણમાં જનારી—લૂણી, બનાસ, સરસ્વતી વગેરે.

ખંભાતના અખાતને મળનારી—સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી વગેરે.

બંગાળી ઉપસાગરને મળનારી—કાવેરી, કૃષ્ણા, ગોદાવરી, મહાનદી, બ્રાહ્મણી, હુગલી, ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા વિગેરે.

સિંધુને મળનારી—કાબુલ, જેલમ, ચિનાબ, રાવી, બીઆ ને સતલજ.

કૃષ્ણાને મળનારી—વારણા, ભીમા, તુંગભદ્રા,ને મુશી વિગેરે.

ગોદાવરીને મળનારી—પ્રાણહીતા. (પેનગંગા, વરધા, વેનગંગા. એકઠી થએલી.) ને મંજીરા.

ગંગાને મળનારી—રામગંગા, જમના, ગોમતી, ગોગરા, શોણ, ગંડકી ને કુશી.

જમનાને મળનારી—ચંબલ, સિંધ ને બતવા.

નદીઓ વિશે હકીકત.

સિંધુનદી—એ હિમાલયમાં આવેલા કૈલાશ પર્વતની પાસેથી નીકળી કાશ્મીર, પંજાબ ને સિંધમાં વહી અરબી સમુદ્રને

મળે છે. એને કાંઠે લાડક, અટક, કલાબાગ, દેરાઇસ્માઇલખાન, ડેરાગાઝીખાન, મિથનકોટ, સક્કર, હૈદરાબાદ, ઠઠ્ઠા, કરાંચી, વગેરે શહેરો છે.

ગંગાનદી—એ હિમાલયના ગંગોત્રી શિખરમાંથી નીકળી, વાવ્યપ્રાંત, બહાર, ને બંગાળામાં વહી બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. એને કાંઠે બદ્રીનાથ, હરદ્વાર, ફતેગઢ, કનોજ, કાનપુર, અલાહાબાદ, મિરઝાપુર, કાશી, ગાઝીપુર, બકસર, પટણા, મોંગીર, બાગલપુર, ને રાજમહાલ, વગેરે શહેરો આવેલાં છે.

બ્રહ્મપુત્રાનદ—એ હિમાલયમાં આવેલા કૈલાશ પર્વતની પાસેથી નીકળી, ટિબેટ, આસામ, ને બંગાળામાં વહી, બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. એને કાંઠે, તેજપુર, ગૌહતી, ને ઢાકા છે.

જમનાનદી—એ હિમાલયના જન્મોત્રી શિખરમાંથી નીકળી વાવ્યપ્રાંતમાં વહી ગંગાને મળે છે. એને કાંઠે સ્થાનેશ્વર, દિલ્લી, મથુરાં, આગ્રા, ઈટાવા, કાલ્પી. અને અલાહાબાદ શહેરો આવેલાં છે.

ગોદાવરી—નાશિક પાસે સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહારાષ્ટ્ર, નિઝામ, ને ઉત્તર સરકારના પ્રાંતોમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે, નાશિક, સિરોંચા, રાજમંદ્રી, ને યાનાન છે.

કૃષ્ણા—મહાબળેશ્વર આગળ સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહારાષ્ટ્ર, નિઝામ, ઉત્તરસરકારના પ્રાંતમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે, સાંગલી, મિરજ, કુરુંદવાડ, જમખંડી, ને મછલીપટ્ટણ, શહેરો છે.

સતલજ—હિમાલયમાં આવેલા કૈલાસ પર્વતમાંથી નીકળી

પંજાબમાં વહી સિંધુને મળે છે. એને કાંઠે, લુધ્યાના, ફિરોઝપુર, અને ભાવલપુર શહેર છે.

મહાનદી—એ બસ્તરના ડુંગરમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંતને ઓઢીયામાં વહી બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે એને કાંઠે, સંબલપુર. કટક, અને જગન્નાથપુરી શહેર છે.

ઘોઘ્રા—એ હિમાલયમાંથી નીકળી નેપાળ, અયોધ્યા, વાબ્યપ્રાંત ને બંગાળામાં વહી ગંગાને મળે છે. એને કાંઠે, અયોધ્યા શહેર છે.

નર્મદાનદી—એ અમરકંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી, મધ્યપ્રાંત, ભોપાળ અને હોલકરના રાજમાં તથા ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળેછે. એને કાંઠે જબલપુર, નરસિંગપુર, હુશંગાબાદ, નેમાડ. ચાણોદ, અને ભરૂચ છે.

તાપી—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ. ને ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે, એને કાંઠે બરાનપુર, ભુશાવળ, ને સુરત છે.

કાવેરી—કુર્ગ પ્રાંતમાં સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહિસુરને કર્ણાટક પ્રાંતમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે મહિસુર શ્રીરંગપટ્ટણુ, ત્રિચિનોપલ્લિ, ને તંજાવર છે.

મહી—માળવાના પહાડમાંથી નીકળી ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે લુણાવાડા ને ખંભાત છે.

સાબરમતી—મેવાડના ડુંગરમાંથી નીકળી ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળેછે એને કાંઠે અમદાવાદ ને સાદ્રા છે.

હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળનારી નદીઓ—સાંપુ (બ્રહ્મપુત્રા), સતલજ, ગંગા, જમના, સિંધુ, જેલમ, ચિનાબ,

રાવી, બીઆસ, ઘોઘ્રા, રાપ્તી. ગંડકી, કુશી વિગેરે.

મધ્યપ્રાંતના ડુંગરમાંથી—મહાનદી, બ્રાહ્મણી, શોણ, નર્મદા. તાપી, પેનગંગા. વૈનગંગા, વર્ધા. વિગેરે.

સહ્યાદ્રિમાંથી—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, ભીમા, તુંગભદ્રા, કાવેરી વિગેરે.

દ્વીપકલ્પ-હિંદુસ્તાનજેજ મોટો દ્વીપકલ્પછે.નેકાઠિયાવાડનો.

અખાત ને ઉપસાગર—કચ્છનો, ખંભાતનો, મનારનો, ને બાલાસોરનો અખાત તથા બંગાળી ઉપસાગર.

ભૂશિરો—રાસમુરારી, જગતપોઈંટ, દીવ, કેપરાગાસ, કન્યાકુમારિ ને પાલમરા ઈત્યાદિ.

સમુદ્રધુનિ—પાકની ભરતખંડ ને સિહલદ્વીપની વચ્ચેછે.

સરોવર—સાંભર, પુલીકાટ, કોલર. ચિલકા, રાવણહૃદ, ને માન સરોવર.

હવા ખાવાની જગાઓ—સિમલા, મરી, (પંજાબમાં) દારજીલીંગ (સિકિમની દક્ષિણે) આબુ (અરવલીની દક્ષિણે) માથેરાન, (મુંબાઇ પાસે) મહાબળેશ્વર (સતારા પાસે) ઉતકમંડ (નીલગિરિમાં) દીંદીગલ.

દેશમાં આવવા જવાના માર્ગ.

ખૈબરઘાટ, બોલનઘાટ, ને હિમાલયમાં આવેલા કેટલાક પહાડી રસ્તાઓ.

બંદરો.

પશ્ચિમ કાંઠાનાં—કરાંચી, માંડવી, પોરબંદર, દીવ, ભાવનગર, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, દમણ, વલસાડ, મુંબાઈ, રત્નાગિરિ, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હાનોવર. મેંગલૂર, કાનાનુર,

તેલીચરી, માહી, કાલિકટ, કોચીન, ને ત્રિવેંદ્રમ.

પૂર્વકાંઠાનાં—ચિતાગાંગ, ઢાકા, મતલાબ, કલકત્તા, કટક, જગન્નાથપુરી, ગંજામ, વિશાગાપટ્ટણ, રાજમહેંદ્રી, કોકાણુદ, મછલીપટ્ટણ, નેલૂર, મદ્રાસ, પાંડીચરી, કારીકલ, નાગપટ્ટણ, ને તુતીકોરીન.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં.

હિંદુનાં—બદ્રિનાથ, હરિદ્વાર, ગોકુળ, મથુરાં, શ્રીનાથજી, (નાથદ્વાર) પ્રયાગ, કાશી, ગયા, જગન્નાથપુરી, રામેશ્વર, પંઢરપુર, નાશિક, દ્વારકાં, સોમનાથ, ડાકોર, અંબાજી, ને બહુચરાજી.

જૈનનાં—પાલીતાણા, ગીરનાર, આબુ, ને પારસનાથ [(બંગાળામાં).

શિખ લોકનું-અમૃતસર.

પારસીનું—ઉદવાડા.

મુસલમાનનું—ખાજાપીર (અજમેરમાં).

છાવણીઓ—મુંબાઈ, પુના, અમદાવાદ, વડોદ્રા, મદ્રાસ, સિકંદરાબાદ (હેદરાબાદ પાસે), કામ્પટી (નાગપુર પાસે), મહુ (ઈંદોરની દક્ષિણે), નીમચ, નશીરાબાદ, મોરાર (ગ્વાલિયરપાસે), પ્રયાગ, મીરત, લાહોર, કલકત્તા, ખરાબપુર, વિગેરે.

મુખ્ય દેશી રાજ્યો.

અંગ્રેજ સરકારની હકુમત નીચેનાં.

મરેઠી રાજ્ય—વડોદ્રામાં ગાયકવાડનું, ગ્વાલિઅરમાં સિંધિઆનું, ઈંદોરમાં હોલકરનું, એ સિવાય, ત્રાવણકોર, કોલાપુર, સાવંતવાડી, ને કોચીન, ઇ. **મુસલમાની રાજ્ય**—નિઝામહેદરાબાદ, ભોપાળ, ટોંક, ખેરપુર, ભાવલપુર, ને ખંભાત, વિગેરે.

રજપુત રાજ્યો—ઉદેપુર, જોધપુર, વગેરે પંદર રજપૂત, સંસ્થાનો, કાસ્મીર, ને મહિસુર, વગેરે.

શીખ લોકનાં રાજ્ય—પંત્યાલા, ઝીંદ, નભા, કપુરથલા, ફરીદકોટ, ઈ.

સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો—નેપાળ, ભૂતાન, મણિપુર. ઇ.

પરદેશી સ્વતંત્ર રાજ્યો—પોર્ટુગીઝ, અને ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાન.

રાજકીય ભાગ.

ભાગ.	અંગ્રેજી અધિકારી.	શહેર.
૧ મુંબાઇ ઈલાકો.	ગવર્નર.	મુંબાઈ, અમદાવાદ, પુના, વડોદ્રા, સુરત, હૈદરાબાદ, ભૂજ, ઈ.
૨ મદ્રાસ ઈલાકો.	ગવર્નર.	મદ્રાસ, મછલીપટ્ટણ, રાજમહેંદ્રી, આર્કાટ. ઈ.
૩ મહિસુરને કુર્ગ.	કમીશનર.	મેસૂર, શ્રીરંગપટ્ટણ. બેંગલૂર, ઈ.
૪ વરાડસહિત હૈદરાબાદ.	રેસીડેંટ.	હૈદ્રાબાદ, ઓરંગાબાદ, બેદર, ઈ.
૫ મધ્યપ્રાંત.	કમીશનર.	નાગપુર, જબલપુર, રાયપુર, ઈ.
૬ મધ્યહિંદ એજન્સી.	ગવર્નરજનરલનો એજન્ટ.	ગ્વાલિયર, ઈંદોર, ભોપાળ, રેવા ઇત્યાદિ.
૭ રજપૂતસંસ્થાન	,,	ઉદેપૂર. જોધપુર, જેપુર, ઈ.
૮ પંજાબ.	લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર.	લાહોર, મુલતાન, અમૃતસર, દિલ્લી ઇ.
૯ વાવ્યપ્રાંત,	,,	અલ્લાહબાદ, આગ્રા, મથુરાં, ઇ.
૧૦ અયોધ્યા.	કમીશનર.	લખનોર, ફૈઝાબાદ, અયોધ્યા.
૧૧ બંગાળા ઈલાકો.	લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર.	કલકત્તા, ઢાકા, મુર્શીદાબાદ, પટ્ટણા ઇ.
૧૨ આશામ.	કમીશનર.	ગૌહતી.

૧૩ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્ય. કમીશનર. ખટમંડુ, તાસીટપુદન ૪.
૧૪ પોર્તુગીઝ ને ફ્રેન્ચ- ગોવા, પાંડીચરી. ૪.
નાં સંસ્થાન.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રાંતવાર વર્ણન.

૧ મુંબઇ ઇલાકો.

હદ—વાવ્ય, ઉત્તર, ને ઈશાને બલૂચિસ્તાન, પંજાબ, ને રજપૂતસ્થાન, પૂર્વ ને અગ્નિકોણમાં માળવા, મધ્યપ્રાંતો ને નિજામનું રાજ્ય. દક્ષિણે મદ્રાસ ઇલાકો, ને મૈસુર, પશ્ચિમ તથા નૈઋત્યે અરબી સમુદ્ર.

ભાગ—સિંધ, કચ્છ, ગૂજરાત, મહારાષ્ટ્ર, (દક્ષિણ ને કોંકણ) ને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર.

પર્વતો—હાલા, ગીરનાર, ગિરિ, શેત્રુંજો, પાવાગઢ, સાતપુડા ને સંહ્યાદ્રિ.

નદીઓ—સિંધુ, બનાસ, ભાદર, શેત્રુંજી, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, તુંગભદ્રા, અને વર્ધા, વગેરે.

સમુદ્ર—અરબી. **અખાત**—કચ્છનો, ને ખંભાતનો.

ભૂશિરો—રાસમુરારી. જગતપાંઇટ, દીવ, ને કેપરામાસ.

દ્વીપકલ્પ—કાઠિઆવાડ.

દેસી રાજ્ય—ખેરપુર, કચ્છ (ભુજ), ગાયકવાડ (વડોદરા),

ખંભાત, જુનાગઢ, નવાનગર, ભાવનગર, ધાંગધ્રા, પાલણપુર, ઈડર, નાંદોદ, દેવગઢબારીઆ, લૂણાવાડા, વાંસદા, જવાર, જંજીરા, સાવંતવાડી, ભોર, અક્કલકોટ, કોલ્હાપૂર, સાંગલી, ને સાવનુર, વગેરે.

શેહેર.

મુંબાઇ—એ આ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર છે. એમાં ગવર્નર રહે છે. ને એ મોટામાં મોટું બંદર છે.

પુના—મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતની રાજધાની મૂળામુઠા નદી ઉપર અસલ પેશ્વાની રાજધાની.

અમદાવાદ—એ ગુજરાતની રાજધાની, સાબરમતીના કાંઠા ઉપર છે.

હેદરાબાદ—સિંધુનદી ઉપર સિંધપ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

કરાંચી—સિંધપ્રાંતમાં મોટામાં મોટું બંદર છે.

ભૂજ—કચ્છપ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર.

વડોદરા—એ ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રીનદી ઉપર છે.

રાજકોટ—આજીનદી ઉપર એમાં રાજકુમાર કોલેજ છે. તથા પોલીટીકલ એજન્ટ રહે છે.

સતારા—એ અસલ મરેઠાની રાજધાનીનું શહેર હતું.

કારવાડ—એ મુંબાઈ અને કરાંચીથી ઉતરતું ત્રીજા નંબરનું મોટું બંદર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—શિકારપુર, ઠઠ્ઠા, ઉમરકોટ, કોટ્રી, નડીઆદ, ડીસા, ઇડર, નાંદોદ, અહમદનગર, સોલાપુર ને બેલગામ. ઈ.

બંદરો—કરાંચી, માંડવી, પોરબંદર, દીવ, જાફરાબાદ,

ઘોઘા, ભાવનગર, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, ડમણ, મુંબાઈ, રત્નાગિરિ, ગોવા, કારવાડ, ને હાનોવર.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દ્વારકાં, સોમનાથ, ડાકોર, અંબાજી, નાશિક, પંઢરપુર, સિદ્ધપુર, બહુચરાજી, શામળાજી, પાલીતાણા, ઉદવાડા.

વિશેષ હકીકત—કચ્છના અખાતમાંથી મોતી નીકળે છે. (નવાનગર પાસે)

૨ મદ્રાસ ઇલાકો.

હદ—ઉત્તરે મુંબાઈ ઈલાકો, નિઝામનું રાજ્ય, ને બંગાળાનો ઓઢીઆ પ્રાંત. પૂર્વે બંગાળી સમુદ્ર, દક્ષિણે મનારનો અખાત, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર.

ભાગ—ઉત્તર સરકાર, કર્ણાટક, મલબાર.

પર્વત—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગિરિ, ને પાલની.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પનેર, પલાર, પન્નાર ને કાવેરી.

સમુદ્ર—અરબી સમુદ્ર, બંગાળી સમુદ્ર, ને હિંદીમહાસાગર.

અખાત—મનારનો. **ભૂશિર**—કન્યાકુમારી.

સમુદ્રધુનિ—પાકની, બંગાળીસમુદ્રને મનારનાઅખાતનેજોડેછે.

સરોવર—ચિલકા, કોલર, પુલીકાટ.

હવા ખાવાની જગા—ઉતકમંડ, ને દીંડીગલ.

દેશી રાજ્યો—ત્રાવણકોર (ત્રાવેંદ્રમ) ને કોચીન.

શહેરો.

મદ્રાસ—એ આ ઇલાકાની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે તેમાં ગવર્નર રહેછે. ને મોટામાં મોટું બંદર છે.

આર્કાટ—એ કર્ણાટક પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર છે.

બેલારી—રૂના વેપારનું મથક છે.
કર્નુલ—એ તુંગભદ્રાના કાંઠા ઉપર શહેર છે.
બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—રાજમંદ્રી, ત્રિચિનોપલ્લિ, કાંજેવરમ, કડપા, સેલમ, મધુરા, કોઈમ્બતુર, તંજાવર, વેલુર, ગંતુર, ને ગંજામ. ઇ.

બંદરો.

મલબારકાંઠે—મેંગલૂર, કાનાનુર, તેલેચરી, કાલીકટ, ને કોચીન.
કોરોમંડલકાંઠે—વિશાગાપટણ, કોકણુદ, મછલીપટણ, મદ્રાસ, નેગાપટણ, ને તુતીકોરીન.
જાત્રાનાં ઠેકાણાં—રામેશ્વર.
વિશેષ હકીકત—કોરોમંડલ કાંઠા ઉપર ને મનારના અખાતમાં મોતી પાકે છે.

૩ મહિસૂર ને કુર્ગનાં સંસ્થાન.

હદ—એની ચારે બાજુએ મદ્રાસ ઇલાકો વિંટળાએલો છે.
ભાગ—મહિસૂર ને કુર્ગ.
પર્વત—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગિરિ, ને નંદીદુર્ગ.
નદીઓ—કાવેરી ને તુંગભદ્રા.

શહેર.

મહિસુર—એ રાજધાનીનું શહેર છે.
શ્રીરંગપટણ—એ કાવેરીના બેટમાં ટીપુ સુલતાનની રાજધાનીનું શહેર.
બેંગલુર—એમાં કમીશનર રહે છે.
મર્કારા—એ કુર્ગપ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર છે.
બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—હરીહર, ને સીમોગા.

વિશેષ હકીકત—ત્યાંના જંગલમાં બુંદદાણા, એલચી, સોપારી તથા તેજાના પુષ્કળ થાયછે. તથા ત્યાનાં જંગલોમાં હાથીઓની પેદાશ થાય છે.

૪ હૈદ્રાબાદ ને વરાડ.

હદ—ઉત્તર અને ઈશાનકોણમાં મધ્યપ્રાંતો. પૂર્વે અને દક્ષિણે મદ્રાસ ઈલાકો. ને પશ્ચિમે મુંબાઇ ઇલાકાનો કેટલોક ભાગ છે.

પર્વત—સાતપુડા.

નદીઓ—તાપી, પેનગંગા, ગોદાવરી, મંજીરા, મુશી, ભીમા, કૃષ્ણા, ને તુંગભદ્રા.

સરોવર—લૂનાર એ વરાડ પ્રાંતમાં છે એનું પાણી ખારૂં છે.

શહેર.

હૈદરાબાદ—એ મુશી નદી ઉપર નિઝામની રાજધાની.

વેરૂળ(ઈલોરા)—પર્વતમાંથી કોતરી કાઢેલી ગુફાને માટે પ્રખ્યાત છે.

જાલના—એમાં રેશમી કાપડ સારૂં થાય છે.

બેદર—મંજીરાના કાંઠા ઉપર છે. એમાં પીતળનાં વાસણ઼પર રૂપેરી કામ સારૂં થાય છે.

વરંગુળ—એ આગળ તેલંગણ પ્રાતનું મુખ્ય શહેર હતું.

સિકંદરાબાદ—એમાં લશ્કરી છાવણી છે.

રૈચુર—ભીમાના કાંઠા ઉપર શહેર છે.

ઉમરાવતી—એ વરાડ પ્રાંતમાં રૂના વેપારનું મથક છે.

ઇલીચપુર—તાપી નદીના મૂળ પાસે શહેર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—ઔરંગાબાદ, ગોવલકોંડા, દોલતાબાદ (દેવગઢ) પૈઠણ, આકોલા, કોરીંગા, ને શીઆગામ ૪.

બીજી હકીકત—વર્ધા નદી પાસેના પ્રદેશમાં કોલસાની ખાણો છે.

મધ્ય પ્રાંત.

હદ—ઉત્તરે બુંદેલખંડ ને વાવ્ય પ્રાંત. પશ્ચિમે ભોપાળ, ઇંદુર, નેબીજાં દેશી રાજ્ય તથા ખાનદેશ. દક્ષિણે હૈદરાબાદ ને વરાડ, ને પૂર્વે મદ્રાસ ઈલાકો ને બંગાળા પ્રાંત.

ભાગ—સાગર ને દમોહનો મુલક, નર્મદાનો પ્રદેશ, સાતપુડાનો ઊંચો મુલક, ને નાગપુર, છત્રીશગઢ, સંબલપુર, વગેરેનો વિસ્તાર્ણ પ્રદેશ.

પર્વતો—વિંધ્યાચળ, સાતપુડા, ને અમરકંટક.

નદીઓ—નર્મદા, તાપી, મહાનદી, ને પ્રાણહિતા.

શહેર.

નાગપુર—એ રાજધાનીનું શહેર છે. એમાં કમીશનર રહેછે.
કામ્પટી—એમાં છાવણી છે.
જબલપુર—નર્મદાના કાંઠા ઉપર છે તેમાં તંબુ ને ધઊં સારા બને છે.
ચાંદા—એ અસલ ગોંડ લોકોની રાજધાની હતી.
બરાનપુર—તાપીને કાંઠે મુસલમાનની વસ્તીનું શહેર છે ને ત્યાંનાં શેલાં ને સાલ્લા વખણાય છે.
હિંગણઘાટ—એ રૂના વેપારનું મથક છે.
ભંડારા—એમાં ભરત કામ સારૂં થાય છે.
બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—સાગર, રાયપુર, બિલાસપુર, આશિરગઢ, હુશંગાબાદ, નરશીંગપુર, વર્ધા, સંબલપુર, ઈ૦

૬ મધ્ય હિંદ એજન્સી. (મુખ્ય બે ભાગ છે)

૧ ગ્વાલીયર કે પ્રાચીન માળવાનો—એની ઉત્તરે વાવ્યપ્રાંત,

પશ્ચિમે રજપૂત સંસ્થાન, દક્ષિણે ખાનદેશ ને મધ્યપ્રાંત. પૂર્વે વાવ્યપ્રાંતની સાંકડી પટી તથા મધ્યપ્રાંત છે.

૨ **બુંદેલખંડ ને રેવા**—એના પશ્ચિમે તથા ઉત્તરે વાવ્યપ્રાંત, પૂર્વે બંગાળા ને દક્ષિણે મધ્યપ્રાંતો આવેલા છે.

પર્વત—વિંધ્યાચળ, ને કૈમુરના ડુંગરા.

નદીઓ—ચંબલ, સિંધ, બતવા, શોણ, ને નર્મદા.

મુખ્ય સંસ્થાન—સિંધીઆ, હોલકર, ભોપાળ, અને રેવાનાં.

શહેર.

ગ્વાલિયર—એ સિંધીઆની રાજધાનીનું શહેર છે.

ઇંદોર—એ હોલકરની રાજધાનીનું શહેર છે.

ભોપાળ—એ મુસલમાની રાજ, બેગમના તાબામાં છે.

રેવા—એ રજપૂત રાજાની રાજધાનીનું શહેર છે.

ઉજન—એ ક્ષીપ્રાનદીને કાંઠે અસલ વિક્રમની રાજધાનીનું શહેર હતું.

રતલામ—એ માળવામાં અફીણના વેપારને માટે પ્રખ્યાત છે.

ચંદેરી—પાઘડી તથા શેલાં સારાં થાય છે.

***અજેય, તેહેરી, પન્ના**—એમાં હીરાની ખાંણો છે.

મ ડુ, નામચ, ને મોરાર—એમાં લશ્કરી છાવણીઓ છે.

૭ રજપુત સંસ્થાન.

હદ—ઉત્તરે સતલજનદી. પશ્ચિમે સિંધ. દક્ષિણે ગૂજરાત, ને પૂર્વે આગ્રા. ને મધ્ય હિંદ એજન્સી.

પર્વત—અરવલ્લી. ને આબુ.

નદીઓ—લુણી, ચંબલ, બનાસ.

સરોવર—સાંભર, એનું પાણી ખારું છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—પુષ્કરજી (અજમેરપાસે)એમાં બ્રહ્માની મૂર્તિ છે. નાથદ્વાર (શ્રી નાથજી) ને આબુ (જૈનતું)

રણુ—જેસલમીર ને મારવાડનું.

સંસ્થાનો.

અજમેરના અંગ્રેજી મુલકની આસપાસ આવેલાંછે તે નીચે મુજબ—

રજપુતોનાં—૧ મેવાડ (ઊદેપુર) ૨ મારવાડ (જોધપુર) ૩ જેપુર, ૪ બુંદી, ૫ વિકાનેર, ૬ કોટા, ૭ કીરોલી, ૮ કીશનગઢ, ૯ જેસલમીર, ૧૦ અલવડ, ૧૧ શિરોહી, ૧૨ ડુંગરપુર, ૧૩ વાંસવાડા, ૧૪ પ્રતાપગઢ, ૧૫ ઝાલાવાડ.

જાટ લોકનાં—૧૬ ભરતપુર, ૧૭ ધોળપુર.

મુસલમાની—૧૮ ટોંક

વિશેષ હકીકત.

નશીરાબાદ—એમાં લશ્કરી છાવણી છે

ઉદેપુર—ત્યાંના સૂર્યવંશી રાણા ભારતખંડમાં મોટા ગનાય છે.

વિકાનેર—ત્યાંની સાંઢણીઓ વખણાય છે.

જેપુર—એમાં સોના, રૂપા, અને તાંબાની ખાણો છે.

શિરોહી—એમાં તરવારનાં પાનાં સારાં બને છે. એની પાસે આબુ ઉપર એજન્ટ રહેછે.

જોધપુર—આરસના પથરાને માટે વખણાય છે.

ડુંગરપુર—ત્યાંની મૂર્તિઓ સારી થાય છે.

પરચુરણ—મારવાડમાં ઉંટ ને બળદ સારા થાયછે, ત્યાંથી ઘેટાં વગેરે પરદેશ ખાતે જાયછે. રણમાં ઉંટથી જમીન ખેડે છે ને તેમાં જંગલી ગધેડાં જોરાવર થાય છે. કાતરણીનું કામ તથા ઘણાં વરસ ચાલે તેવી કલાઈ સારી થાય છે.

૮ પંજાબ.

હદ—ઉત્તરે હિંદુકુશ પર્વત ને તાર્તરી, પશ્ચિમે સુલેમાન પર્વત ને અફ્ગાનિસ્તાન, દક્ષિણે રજપૂત સંસ્થાન, પૂર્વે જમના નદી ને વાવ્યપ્રાંતો.

ભાગ—૧ દિલ્લીજીલ્લો, ૨ સિમલાનો પહાડી મુલક, ૩ જાલંધર અને કાંગડાનો મૂલક, ૪ લાહોર, અમૃતસર, પેશાવર, ને મુલતાનની આસપાસનો મુલક, ૫ કાશ્મીર.

પર્વતો—હિમાલય, કારાકોરમ, શિવાલિક, મીઠાના ડુંગર, હિંદુકુશ ને સુલેમાન.

નદીઓ—સિંધુ (અટક) જેલમ, ચિનાબ, રાવિ, બીઆસ, સતલજ, જમનાં, ને કાબુલ.

દોઆબ—સિંધસાગર, જેચ(ચેજ), રેચના, બારીનેજાલંધર.

શેહેર.

લાહોર—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર રાવિ નદીને કાંઠે છે, તેમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહેછે.

અમૃતસર—શીખલોકની જાત્રાનું ઠેકાણું.

પેશાવર—એ સરહદ ઉપર છાવણી ને કિલ્લો છે.

દિલ્લી—એ આગળ મુસલમાની પાદશાહોની રાજધાનીનું શહેર જમનાના કાંઠાપર છે.

સિમલા—હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં વરસનો ઘણો ભાગ ગવર્નરજનરલ રહેછે.

અટક—સિંધુના કાંઠા ઉપર કિલ્લો છે ત્યાં સિંધુ નદીનો પાર છે.

કલાબાગ—સિંધુને કાંઠે છે. આગબોટો તથા વહાણો એ શહેર સુધી જઇ શકે છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શેહેર—મિથનકોટ, મુલતાન, જાલંધર, અંબાલા, ફિરોજપુર, લુધ્યાના, રાવળપીંડી, દેરાઇસ્માઇલખાં, દેરાગાજીખાં, મરી, ઈ.

દેશીરાજ.

કાશ્મીર—એમાં કાસ્મીર, જામુ, લાડક, ને સ્કાર્ડો શહેરછે.

ભાવલપુર—એમાં ભાવલપુર શહેર નવાબના તાબામાં છે.

પત્યાળા—ઝીંદ, નભા, કપરથલા, ફરીદકોટ, ને કલશીઆ એ શહેર શીખ લોકોનાં છે.

બીજી હકીકત—ચા, ફટકડી, સીંધવ, ને મીઠાની ખાણો છે. ઊંચી જાતનું ઉન, શાલો, ઉનનું કાપડ, સુતરાઉ કાપડ, જરીકામ, સોનારૂપાની કારીગરી, કોતરણી તથા જવાહીરનું કામ સારૂં થાય છે.

૯ વાવ્યપ્રાંત.

હદ—ઉત્તરે નેપાળ, અયોધ્યા ને હિમાલય, પશ્ચિમે પંજાબ ને રજપૂત સસ્થાન, દક્ષિણે મધ્યહિંદ એજન્સી ને મધ્યપ્રાંત, પૂર્વે બંગાળા ઇલાકો.

ભાગ—૧ હિમાલયમાં આવેલો પ્રદેશ, ૨ ગંગા ને જમનાની ઉત્તરનો પ્રદેશ (રોહીલખંડ) ૩ જમનાની દક્ષિણનો પ્રદેશ.

પર્વતો—હિમાલય, કમાઉન, ગઢવાલ, ને શિવાલિક.

નદીઓ—જમના, ગંગા, ગોમતી, ઘોઘા, ને ચંબલ.

શહેર.

અલાહાબાદ(પ્રયાગ)—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર ગંગા જમનાંના સંગમ ઉપર છે તેમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહે છે.

આગ્રા—એ જમના નદી ઉપર મોગલ પાદશાહોની રાજધાનીનું શહેર છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—ગોકુળ, મથુરાં, કાશી,(બનારસ) અલ્હાબાદ (પ્રયાગ) બદ્રીનાથ, હરદ્વાર.

બીજાં પ્રખ્યાત શેહેર—ફતેગઢ, કાનપુર, કાલ્પી, ઇટાવા, ગિરજાપુર, ગાજીપુર, કનોજ, બરેલી, શાહાજાનપુર, મીરત, ચુનાર, બકસર, વગેરે.

દેશીરાજ—રામપુર, તેહરી ને કાશી.

બીજી હકીકત—સોડાની તથા સુરાખારની ખાણો, ઈમારતી લાકડાં, ચા, ને દેવદારને માટે પ્રખ્યાત છે.

૧૦ અયોધ્યા.

હદ—ઉત્તરે નેપાળ ને બાકીની બાજુએ વાયવ્યપ્રાંત છે.

ભાગ—૧ ફૈઝાબાદ, ૨ સીતાપુર, ૩ લખનોર, ૪ રાયબરેલી.

નદીઓ—ગંગા, રામગંગા, ગોમતી, ઘોઘ્રા, ને રાપ્તી.

શહેર.

લખનોર—ગોમતીને કાંઠે. એમાં કમીશનર રહે છે.

અયોધ્યા—ઘોઘ્રા (સરયુ) ને કાંઠે જુનું શહેર છે. તે રામચંદ્રની રાજધાની હતું. એસિવાય, ફૈઝાબાદ, રાયબરેલી, જુવાનપુર. સીતાપુર, વગેરે શહેરો છે.

વિશેષ હકીકત—એ પ્રાંતમાં વસ્તી ઘણી ગાઢી છે. મુખ્યધંધો ખેતીનો છે. એ પ્રાંત હાલમાં વાયવ્ય પ્રાંતો સાથે ભેગો દીધો છે.

૧૧ બંગાળા ઇલાકો

હદ—ઉત્તરે નેપાળ, સિકિમ, ને આસામપ્રાંત, પૂર્વે મણિપુરનું દેશીરાજ ને બ્રહ્મદેશ તથા બીજાં પહાડી રાજ્યો. દક્ષિણે

બંગાળી ઉપસાગર ને મદ્રાસ ઈલાકો, પશ્ચિમે મધ્યપ્રાંતો, રેવાનું દેશીરાજ્ય ને વાવ્ય પ્રાંતો છે.

ભાગ—૧ બંગાળા, ૨ બહાર, ૩ ઓઢીઆ (ઓરીસા) ૪ છોટાનાગપુર.

પર્વત—હિમાલય, રાજમહાલના, છોટાનાગપુરના, ને ઓઢીઆના ડુંગર.

નદીઓ—ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, ઘોઘ્રા, શોણ, ગંડકી, કુશી, દામોદા, ભાગીરથી, હુગલી, બ્રાહ્મણી, વૈતરણી, સુવર્ણરેખા, ને મહાનદી.

ટીકા—હુગલી, ને ભાગીરથી, એ ગંગાના ફાંટા છે.

સરોવર—ચિલકા.

અખાત—બંગાળાનો ને બાલાસોરનો.

ભૂશિર—પાંઈંટ પલમૈરા.

શહેર.

કલકત્તા—એ ભરતખંડની રાજધાનીનું શહેર હુગલીના કાંઠા ઉપર છે. એમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર તથા ગવર્નર જનરલ રહે છે.

ધાકા—બ્રહ્મપુત્રાના કાંઠાપર મલમલ, કાપડ, ને સાબુને માટે પ્રખ્યાત છે.

મુર્શીદાબાદ—એ રેશમી કાપડ, હાથીદાંત. ને સોના રૂપાનાં વાસણને માટે પ્રખ્યાત છે.

પટણા—એ ગંગાને કાંઠે બહાર પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

કટક—ઓઢીઆ પ્રાંતનુ મુખ્ય શહેર મહાનદીના કાંઠાપર છે.

જગન્નાથપુરી ને ગયા—એ જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે.

મોંગીર—એ ગંગાના કાંઠા ઉપર સુતાર અને લુહારકામને માટે પ્રખ્યાત છે.

એ સિવાય—બરદ્વાન, હુગલી, રાજમહાલ, બરાખપુર

પ્લાસી, ચિનસુરા, દીનાજપુર, રાણીગંજ, ભાગલપુર, બહાર, વિગેરે.

બંદર—કલકત્તા, મતલાહ, ચિતાગાંગ, કટક, બાલાસોર, જગન્નાથપુરી.

દેશી રાજ—સિકિમ, કુચબીહાર, ને દગબંગા વીગેરે.

બીજી હકીકત—આ ઈલાકો ભરતખંડમાં સૌથી મોટો છે. સ્લેટના પથર દાર્જીલીંગ પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળેછે. વળી રાણીગંજ શહેર પાસે લોઢાની ખાંણોછે. તથા કેટલેક ઠેકાણેથી કોયલા નીકળે છે.

૧૨ આશામ.

હદ—ઉત્તરે ભૂતાન, ને કેટલાંક પહાડી સંસ્થાન. પૂર્વે બ્રહ્મદેશના ડુંગર, મણિપુર, અને પહાડી સંસ્થાનો. દક્ષિણે તથ પશ્ચિમે બંગાળા.

પર્વત—નાગ, જીનતેહ, ખાસ્યા, ગારો, ને તિપરાના ડુંગર.

નદીઓ—બ્રહ્મપુત્રા.

શહેર.

ગૌહતી—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર, બ્રહ્મપુત્રાના કાંઠા પર છે. એમાં ચીફ કમીશનર રહે છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—તેજપુર, કાચાર, ને સિલહટ વગેરે.

બીજી હકીકત—આ પ્રાંતમાં વરસાદ બહુ વરસે છે. તથા તેનાં જંગલોમાં હાથીઓ ઘણા હોય છે. તેમજ લોઢાની અને કોયલાની ખાણો પણ કેટલેક ઠેકાણે છે. ચા, રબર, થાય છે. તેમજ આશામની ભેંસો વખણાય છે.

૧૩ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્યો.

ભાગ—૧ નેપાલ. ૨ ભૂતાન. ૩ બીજાં નાનાં રાજ્ય.

૧ નેપાળ—એની ઉત્તરે હિમાલય ને પેલી તરફ ટિબેટ, પશ્ચિમે વાવ્યપ્રાંત, દક્ષિણે વાવ્યપ્રાંત, અયોધ્યા ને બંગાળા, પૂર્વે સિકિમ છે.

નદી—કુશી ને ઘોઘ્રા.

હિમાલયનાં શિખર—એવરેસ્ટ. ધવલગિરિ, કાચીનગંગા.

ખટમંડુ—એ રાજધાનીનું શહેર છે.

૨ ભૂતાન—એ આસામ ને ટિબેટની વચ્ચે પહાડી રાજ્ય છે. એનું મુખ્ય શહેર **ટાસીટયુદન** છે.

૩ નાનાં રાજ્યો—આસામની ઉત્તરે તથા આશામ ને બંગાળાની પૂર્વે આવેલાં છે. તેમાં **મણિપુર** સુધરેલું છે.

બીજી હકીકત—એમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલે છે. નેપાળના લોક ગુરખા કહેવાય છે.

૧૪ પોર્ટુગીઝ ને ફ્રેંન્ચનાં સંસ્થાન.

૧ ફ્રેંન્ચનાં (છુટાં છુટાં છે.)

પાંડીચરી—રાજધાનીનું શહેર મદ્રાસની દક્ષિણે. તેમાં ફ્રેંન્ચ ગવર્નર રહે છે. ૨ **ચંદ્રનગર** (કલકત્તાની ઉત્તરે) ૩ **યાનાન** (ગોદાવરીના મુખ આગળ). ૪ **કારીકલ**. (પાંડીચરીના દક્ષિણે) ૫ **માહી** (મલબાર કાંઠે).

૨ પોર્ટુગીઝનાં.

૧ **ગોવા**—એ મુખ્ય શહેર તેમાં તેમનો ગવર્નર રહે છે. એ સિવાય-**દીવ**, **દમણ**.

સિંહલદ્વીપ—(લંકા)

આ બેટ અંગ્રેજ સરકારની હકુમત નીચે છે. પણ ભારતખંડના ગવર્નર જનરલની સત્તા નીચે નથી. મહારાણી વિક્ટોરિયા તરફથી ઈલાયદો નીમાએલો ગવર્નર ત્યાં અમલ ચલાવે છે.

નદીઓ—મહાવીલી ગંગા, કાવાની ગંગા, ને કાલુગંગા.

બંદરો—કોલંબો, પોઈંટદીગાલ, ત્રીંકોમાલી, પોંઈંટપેડ્રો. એ મુખ્ય છે.

કોલંબો—એ મુખ્ય શહેર પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર છે તેમાં ગવર્નર રહે છે.

કાંદી—એ મધ્ય ભાગમાં દેશીરાજની રાજધાનીનું મુખ્યશહેર છે.

વિશેષ હકીકત—આ બેટમાં તેજાના, હાથીદાંત, ને મોતી નીપજે છે, ને ત્યાંનાં જંગલોમાં હાથીઓ થાય છે.

જમીનના ભાગની વાખ્યાઓ.

ખંડ—જમીનના મોટા ભાગમાં ઘણા દેશ આવેલા હોય તે.

બેટ(દ્વીપ)—જમીનના જે ભાગની ચારે દિશાએ પાણી હોયતે.

દ્વીપકલ્પ—જે જમીનની ત્રણે બાજુએ પાણી ને એક બાજુએ જમીન હોય તે.

સંયોગીભૂમી—જમીનના બે મોટા ભાગને સાંધનારો જમીનનો સાંકડો ભાગ.

ભૂશિર(કેપ)—જમીનની જે અણી લાંબી થઇ સમુદ્રમ ગએલી હોય તે.

ડુંગર—જમીનઉપર જે મોટા ટેકરા હારબંધ આવેલા હોય તે.

પર્વત--ઊંચા ને મોટા ડુંગર હારબંધ હોય તે.

ખાણ—પહાડોની વચ્ચે આવેલી નીચાણની જમીન.

ઊંચપ્રદેશ—પહાડ ઉપર આવેલી સપાટ જમીન.

પાણીના ભાગની વાખ્યાઓ.

મહાસાગર—ખારા પાણીનો ઘણોજ મોટો ભાગ હોય તે.

સમુદ્ર, દરિઓ કે સાગર—મહાસાગરથી નાનો ખરા-પાણીનો ભાગ.

અખાત—સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઈ જમીન પર ગએલો હોય તે.

ઉપસાગર—પહોળા મોઢાનો અખાત.

સમુદ્રધુનિ—પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ.

સરોવર—પાણીના જે ભાગની ચારે તરફ જમીન હોય તે,

નદી—મીઠા પાણીનો પ્રવાહ પર્વત અગર સરોવરમાંથી ની-કળી ઢાળતી જગામાં થઇ બીજી નદી અગર સમુદ્રને મળે છે તે.

ખાડી—સમુદ્રને મળતા પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું નદીનું પહોળું મુખ.

નદીનું મૂળ—જે જગાએથી નદી નીકળે તેને મૂળ કહેછે,

નદીનું મુખ—નદી જે જગાએ સમુદ્રને મળે છે તે મુ-ખ કહેવાય છે.

સંગમ—એક નદી બીજી નદીને જે જગાએ મળેછે તે જગા.

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

આ ચોપડીની હજાર પ્રત ત્રણ માસમાં ખપી ગઇ છે તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે મહેતાજીઓ તથા આસિસ્ટંટોને આ ચોપડી પસંદ પડી છે, અમે પણ વિદ્યાર્થીના લાભ તરફ નજર રાખી કીંમત ઘણી સસ્તી રાખીછે. અમારા તરફથી બહાર પડેલી ચોપડીઓની વિગત.

ચોપડી.	કીંમત.
મુસલમાની વખતનો હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ (આવૃત્તિ બીજી.)	૦—૨—૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ (આવૃત્તિ બીજી.)	૦—૧—૦
મુંબાઇ ઇલાકાની ભૂગોળ ગુ. ઇતિહાસ સાથે.	૦—૧—૩
	(છપાય છે.)

મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—રા. બા. શેઠ. મગનભાઇ કરમચંદની કન્યાશાળામાં પ્રસિદ્ધ કરનાર પાસેથી.

,, ઢાળની પોળમાં રા. કેશવલાલ મનસુખભાઇ પાસેથી.

નરોડા—સરકારી નિશાળના મહેતાજી રા. મોતીલાલ મહાશંકરપાસે.

કપડવણજ—સરકારી નિશાળમાં રા. પ્રેમચંદ બેચરદાસ પાસે.

વઢવાણ—સરકારી નિશાળમાં રા. ભાઇશંકર લીલાધર પાસેથી.

કમીશન દશ ઉપર રાખનારને સાડાબાર ટકા અને પચીસ ઉપર રાખનારને વીસ ટકા. ટપાલ ખર્ચ માફ. નોટપેડ કાગળ લેવામાં આવશે નહિ. પોસ્ટની ટીકટો અગર મનીઓર્ડરથી નાણું મોકલવાં. તા. ૧૦—૯—૮૯.

મથુરદાસ બહેચરદાસ.
